

УДК 902(477.7)“637”

Отрощенко В. В.

МІРКУВАННЯ ЩОДО ОДНОГО «АНОМАЛЬНОГО» ТЕКСТУ

У статті докладно проаналізовано працю Я. П. Гершковича та С. М. Разумова «Аномальний» комплекс заключного періоду пізнього бронзового віку Північного Причорномор'я, аргументовано некоректність суттєвого омолодження широко відомого поховання 6 із Великої Володимирівської Могили у Західному Надазов'ї, вказано на технічні та методичні недоліки названої публікації.

Ключові слова: Велика Володимирівська Могила, доба пізньої бронзи, «народи моря».

Відомо, що для перегляду усталених оцінок потрібні вагомні нові факти чи виважені оригінальні спостереження. Натомість маємо недбалість та не зовсім зрозумілий поспіх. Йдеться про статтю Я. П. Гершковича та С. М. Разумова [1]. Насамперед викликає подив список використаної літератури. З незрозумілих причин праці В. В. Циміданова та В. В. Отрощенко подано в ній з порушенням чинної кириличної абетки, а ключові для порушеної проблеми роботи Т. Кеменцеї [2], В. П. Ванчугова [3], А. А. Калмикова та В. В. Потапова [4] відсутні у списку взагалі. Економні автори обмежили інформацію щодо праць перелічених дослідників напівкодом по тексту.

Та справа, зрозуміло, не у нековирному оформленні літератури, а в необачній спробі істотно омолодити унікальне археологічне джерело. Наводимо складові комплексу пох. 6 Великої Володимирівської Могили в Якимівському районі Запорізької області, впущеного до насипу доби середньої бронзи. У бровці вдалося зафіксувати лише прямий кут ями, декілька кісток людини, керамічну лисковану корчагу, бронзовий кинджал, кам'яний брусок з поперечними проточинами на краях та 8 кремeneвих відщепів і невиразних знарядь праці [5].

Пікантність ситуації полягає в тому, що кожна наступна публікація цього поховання чи окремих його складових містить нове датування та гадану культурну атрибуцію комплексу. Так, В. П. Ванчугов визначив його як ранньобілозерське, датувавши не пізніше XIII ст. до н. е. [6]. В. В. Отрощенко наголошує на передбілозерському віці комплексу та синхронізує його з другим пе-

ріодом бережнівсько-маївської зрубної (БМЗК) та сабатинівської культур у межах XIV–XIII ст. до н. е. [7]. Ще рішучішим виявився В. І. Клочко, який визначив кинджал з Володимирівки бойовим і зарахував комплекс загалом до бабинської (багатоваликової кераміки) культури [8]. Я. П. Гершкович та С. М. Разумов закидають названому автору відсутність аналогій ножеві в англійському варіанті його монографії [9]. Насправді ж і там, і в українському оригіналі тексту та ілюстраціях ніж із Володимирівки розглядається В. І. Клочком поряд з листовидним ножом зі скарбу в с. Улянівка Миколаївської області, також віднесеним ним до бабинської культури. Понад те, дослідник зіставляє корчагу з Володимирівки з аналогічним посудом культур Фюзешабонь та Ват'я у Наддунайщині. Принципово важливою є інтерпретація поховання як воїнського, хоча належність його до бабинської культури (XXI–XVIII/XVII ст. до н. е.) потребує додаткового обґрунтування [10].

Іноді просто-таки дивує самовпевненість авторів критичного тексту: «В дійсності всі існуючі малюнки [ножа. – Авт.] значно відрізняються від оригіналу» [11]. Зазначимо, що від оригіналу значно відрізняється малюнок у статті критиків (рис. 1, 5). Адже його зроблено після видалення патини в процесі реставрації, коли було частково втрачене декоративне оздоблення клинка. Його первинний вигляд збережено на малюнку в згаданих монографіях В. І. Клочка (рис. 1, 4).

Найекзотичнішим, серед інших, є підхід до комплексу з Володимирівки наших молодших колег-критиків. Адже вони взагалі виводять його за межі бронзової доби, всупереч заголовку

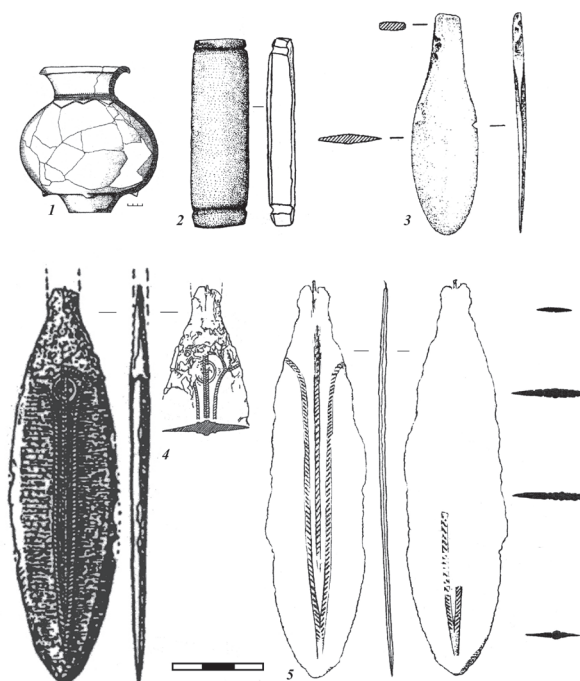

Рис. 1. 1–2, 4–5 – речі з пох. 6 Великої Володимирівської Могили (1–2, 5 – за Гершкович, Разумов, 2009; 4 – за Клочко, 2006); 3 – ножик з пох. 8, кург. 25 в групі Золоторівка 1 (за Калмыков, Потапов, 2004).
1 – кераміка; 2 – камінь; 3–5 – бронза)

власного ж тексту: «Пох. № 6 відноситься до тих пам'яток, які зараз поєднують у рамках раннього етапу черногорівських старожитностей (культури). Поки його дата визначається в рамках IX ст. до н. е. і надалі може бути переглянута лише в бік подавнення» [12]. Нагадую колегам, що IX ст. до н. е., коли розпочалася черногорівська доба, – це вже відправна віха раннього залізного віку в Степу, що й засвідчують узагальнювальні праці українських археологів за останні 15 років [13]. Між «заключним періодом пізнього бронзового віку» та черногорівським обрієм старожитностей пролягли такі епохальні суспільно-економічні зміни, як початок доби раннього заліза, втрата осілості, завершення доби пасторалізму та утвердження номадизму в Степу.

Свого часу автор зібрав статистично достовірну базу черногорівських поховань, тісно спілкуючись з цього приводу з О. Р. Дубовською. Зрештою, характеристика 150 відібраних комплексів дозволила вийти на свого роду алгоритм поховань черногорівського типу [14]. Надалі цією базою поховань, які «сумнівів не викликають», оперувала у своїх розробках О. Р. Дубовська [15]. Нині фактичне джерело вдалося збільшити до понад 200 поховань черногорівського типу. Проте ні у мене з О. Р. Дубовською, ні у С. В. Махортиха не фігурує «аномальний» комплекс з Володимирівки. Чи не тому, часом, що у Володимирівському похованні не виявлено

нічого специфічно черногорівського? Апологети IX ст. до н. е. з цим принципово не згодні. Тому варто наново переглянути усі складові проблемного комплексу.

Згідно з польовою документацією, поховальна споруда мала прямокутну форму, але позу та орієнтацію небіжчика встановити неможливо [16]. Загалом, черногорівців ховали в підбоях чи овальних ямах, що також могли бути рештками підбоїв. Прямокутну форму мала лише третина споруд. Отже, ця ознака не є культурно визначальною. Такою в черногорівських похованнях виступає наявність кісток дрібної рогатої худоби – певним чином вирубаного шматка м'яса (55%).

Присутність керамічних посудин також є показовою для черногорівських комплексів (52%) і серед них доволі багато імпорту. В Калинівському комплексі (кург. 1, пох. 2) з Миколаївської обл. є навіть лискована корчага з чотирма виступами в нижній частині тулуба, яка має близькі відповідності в культурі Басарабь, VIII–VII ст. до н. е. [17]. Але ж час функціонування корчаг з виступами у підчеревній частині тулуба охоплює величезний проміжок часу (XIV–VII ст. до н. е.). Тому самі по собі вони не є датувальними і потребують додаткових аналогій для уточнення віку кожної з них, як у випадку з Калинівською корчагою.

Я. П. Гершкович та С. М. Разумов знаходять переконливі, на їхній погляд, аналогії корчази з Володимирівки в матеріалах групи Горнеа-Калакача (горизонт Босут Ша) в Сербії та Румунському Банаті, що датуються в межах НаА2/НаВ1–НаВ3 (IX–VIII ст. до н. е.). Водночас аналогії, підібрані В. П. Ванчуговим та В. В. Отрощенко, укрупнені критиками в одну «суто абстрактну», а тому й наперед хибну [18]. Натомість, вони пропонують «єдиний перспективний підхід, ... коли враховується сполучення ознак».

Візьмемо на себе клопіт перевірити реалізацію цього «єдиного» підходу. Корчаги групи Горнеа-Калакача з Володимирівською «зближує кулястий тулуб, наліпи, висока звужена й відігнута назовні шийка, однакова орнаментация у вигляді декількох орнаментальних смуг» (рис. 1, 1). Проте, тут-таки їм же самим доводиться робити застереження: «Але є й певні відмінності: невеликі додаткові виступи під шийкою; нанесення горизонтальних ліній не прокресленням, а окремими – s-подібними відбитками («вдаваний шнур»?)» та констатувати відсутність «повної леканальності» [19]. До цитованого додамо, що обрані для аналогії корчаги зі Сербії мають не кулястий тулуб, а стрункіші пропорції з піднятими плічками. До того ж, у сербських корчаг відсутня сходинка на рівні нижніх вис-

тупів, показова саме для передгальштатської доби (BrD). Орнамент на них не прокреслений в облямуванні наколів, а штампований. Отже, синдром «абстрактної аналогії» є і в наших критиків, але вони сором'язливо ховаються за відсутність «повної лекальності».

Тому повернімося до системи аналогій Володимирівській корчазі, запропонованої В. П. Ванчуговим, підтриманої автором і поспіхом відкинутої творцями аналізованого тексту. Отже, на корчагах культури курганних поховань, носії якої в XIV ст. до н. е. просочилися на терени Угорщини з північного заходу, наявні такі конструктивні елементи, як рельєфні наліпи в нижній частині тулуба та звуження придонної частини корчаги у вигляді сходинки [20]. Схоже, що сходинка та наліпи в нижній частині тулуба мали не декоративне, а функціональне призначення для щільнішого вміщення посудини в отвір керамічної переносної пічки. Такі печі, як і посуд з відзначеними конструктивними особливостями, ставили в поховальні споруди культури Пілінь (XIV–XII ст. до н. е.), спорідненої з культурою курганних поховань [21]. Є ще один момент подібності, залишений поза увагою дослідників. Орнамент на шийці корчаги з Володимирівки у вигляді шеврону горизонтальних прокреслених ліній, облямованих крапками-наколами, має аналогії саме на посуді з низько посадженими виступами з культури курганних поховань та культури Пілінь [22]. Слід також зазначити, що східчасти звуження нижньої частини тулуба фіксується лише на керамічних артефактах XIV–XIII ст. до н. е. Пізніше нижні наліпи лишаються, а сходинка зникає. До речі, на могильнику культури Пілінь у Задьвалпалфалва виявлено кам'яні диски («круглі шліфовані платівки» [23]), аналогії яким знаходять на поселеннях другого періоду БМЗК Донецького кряжу [24].

Продовжуючи пошук аналогій за вже апробованим методом відсутності повної лекальності Я. П. Гершкович та С. М. Разумов шукають аналогію кинджалу з Володимирівки у похованнях чорногорівської групи. І побачили її в ножику з пох. 8, кург. 25 в групі Золоторівка 1 на Ставропіллі (Рис. 1, 3) [25]. «Золотарівський та володимирівський ножі належать до одного, ще нечисленного, типу, а отже, вони мають бути приблизно синхронними» [26].

Щоб оцінити коректність такої «аналогії», варто порівняти ці артефакти в масштабі (рис. 1, 3–5): довжина клинка – 4,8 см проти 11,6 см; ширина – 2,3 см проти 3,1 см; довжина черешка – 2,4 см проти 1,0 см, відповідно. Тобто артефакти мають виразно різні розміри та пропорції, а головне – різні функції. Автори публікації відзначають, що у Золоторівському знарядді «заточене одне лезо», але не надають своєму

спостереженню додаткової уваги [27]. Попри листовидну форму, цей фактично однолезовий ніжик функціонально може бути прирівняний до класичних чорногорівських ножів з горбатою спинкою. Ніж зі Золоторівки доповнює групу із двох залізних ножів листовидної форми з інших чорногорівських поховань (Приморський, кург. 2, пох. 5; Високе, кург. 5, пох. 3). Вони також мають довгий черешок і так само зовсім не подібні до короткочерешкового кинджала з Володимирівки [28]. Додамо, що листовидний ніж з Приморського також має однобічну заточку.

Володимирівське знаряддя має втричі довший дволезовий клинок, посилений трьома нерв'юрами та декорований насічками. Це, по суті, кинджал, що й підкреслив В. І. Ключко [29]. В. П. Ванчугов називав його ножем, але за наявністю трьох нерв'юр, що сходяться, порівнював саме з кинджалами сабатинівської культури з Інгульського та Лозовського скарбів [30]. Ці аналогії відомі й Я. П. Гершковичу, але він їх нейтралізує застереженням, що на нерв'юрах сабатинівських кинджалів немає декоративних насічок. Та ж нерв'юри все-таки технологічний прийом, що посилював ефективність зброї, а насічки – декоративна надмірність, без якої можна було й обійтись. Якщо ж неодмінно потрібні нерв'юри з насічками, то зіставимо кинджал з Володимирівки з клинком-рапірою з трьома нерв'юрами з могильника культури курганних поховань у місцевості Тасс, регіоні Бач-Кісун, Угорщина [31]. Насічками декорували кинджали та мечі типу Соснова Маза, виявлені на Галичині (Перемишль, Ярослав), Волині та Закарпатті (с. Завадка), на шляху, що веде в напрямку Середнього Верецького перевалу [32]. Є ще кинджал з осьюою нерв'юрою, утвореною двома рядами насічок, що походить з пох. 1, кург. 2 біля с. Благівка на Луганщині [33]. Після доби пізньої бронзи, що завершилась близько 1200 р. до н. е., клинки з нерв'юрами, схоже, виходять з ужитку.

І. Т. Черняков зібрав відомі йому кинджали доби пізньої бронзи та розробив критерії цього виду зброї, під які підпадає й кинджал із Володимирівки [34]. Кинджали, посилені нерв'юрами та з декорованими клинками наявні в нечисленних воїнських похованнях, таких, як Борисівка (сабатинівська культура) [35], Івання (комарівська культура) [36] та Благівка (БМЗК) [37]. Вважаємо, що до кола цих унікальних за добром речового супроводу та різнокультурних поховань варто долучити й комплекс з Володимирівки. Зрештою, не можна виключати його належність саме до сабатинівської культури.

Видовжений підшліфований камінець кристалічної породи з проточинами на вузьких краях вважається наручним щитком – елементом обла-

дунку лучника (рис. 1, 2), що лише підтверджує воїнський характер цього комплексу [38]. Шість виробів цього типу знайдено в поховальних комплексах дніпро-донської бабинської культури (ДДБК) [39], а ще один, сланцевий – на ґрунтовому цвинтарі другого періоду БМЗК Червоний Шлях на Харківщині [40]. Авторіві вже доводилося наголошувати, що найточнішу аналогію щитка з Володимирівки має артефакт з Червоного Шляху [41]. Згідно з інформацією Р. О. Литвиненка, довжина щитків бабинського типу коливається в діапазоні 6,0 (один випадок) – 10,9 см, а обидва вироби часів БМЗК другого періоду БМЗК не перевищують 6 см. Харківські колеги цілком погодилися з такою культурною оцінкою останніх двох щитків [42]. Проте критики чомусь не помітили цієї точки зору, зосередивши увагу на тому, що, позаяк, щитки є і в ДДБК, і в БМЗК, то це «унеможливорює будь-які культурно-хронологічні висновки» [43]. Ну не варто бути такими категоричними, панове! Ліпше усвідомити, що цей щиток **унеможливорює** датування комплексу з Володимирівки раннім чорногорівським часом (IX ст. до н. е.). Адже щитки саме такого типу авторіві невідомі після XIII ст. до н. е. Абсолютні аналогії цим щиткам виявлено у Нітрянській групі пам'яток доби бронзи Словаччини [44]. Отже, не лише корчага та оздоблення кинджала, але й щиток з проточинами має прямі відповідності серед старожитностей Карпатського басейну.

Вісім кременевих відщепів та знарядь епохи мезоліту-неоліту з Володимирівського поховання найменше придатні для культурно-хронологічних висновків. Так, окремі кременеві вироби та відщепи, але в одному екземплярі, присутні в речовому супроводі 14 % чорногорівських поховань [45]. В українському Степу цей показний сягає 16,3 % [46]. Та хочеться нагадати авторам рецензованого тексту, що відсоток комплексів з кременем серед поховань культурного кола Бабине становить 13 %, за значно більшої вибірки в майже 1500 поховань (підрахунки С. М. Разумова) [47]. Виходить, що кременевий комплекс із Володимирівки, за своїм кількісним

та якісним складом, ближче до наборів культурного кола Бабине. Традиція покладання відщепів чи невиразних кременевих знарядь до поховань побутувала впродовж усієї доби бронзи в Степу й набула свого логічного завершення в перші сторіччя раннього залізного віку. Проте, слід визнати, що кременеві відщепи не можуть слугувати аргументом на користь надійного датування того комплексу, до складу якого вони входили.

Таким чином, у комплексі з Володимирівки немає жодної питомо чорногорівської ознаки, яка б дозволила датувати його IX ст. до н. е. Синхронізація елементів речового комплексу з нього можлива в межах доби пізньої бронзи. Помітна кількість зброї у складі скарбів та комплексів ливарних форм другого періоду доби пізньої бронзи, як і наявність, нехай невеликої, але виразної групи елітних поховань з кинджалами XIV–XIII ст. до н. е. повертають нас до тієї складної військово-політичної ситуації в Надчорномор'ї, що існувала напередодні походів «народів моря». Питання щодо причетності до цієї події населення не лише Центрально-Східної Європи, а й Степу (сабатинівська культура) неодноразово порушувалась європейськими, українськими та польськими дослідниками [48]. Адже обопільні контакти між племенами Надчорномор'я та Карпато-Балканського ареалу протягом періоду BrD, що датується кінцем XIV–XIII – початком XII ст. до н. е. значно активізувалися [49]. У такому ж часовому діапазоні датуються культури курганних поховань та Пілінь в останніх дослідженнях угорських археологів [50]. Імовірно, що в контексті активізації «народів моря», а не в пізніших контактах населення Надчорномор'я з «фракійським світом» (позиція авторів критичного тексту [51]) варто шукати пояснення фактові появи Володимирівського комплексу так далеко на сході, практично на узбережжі Азовського моря. Запропонована ж спроба істотного омолодження цього «аномального» поховання поки що породила лише аномальний, з огляду на систему аргументації та якості оформлення, текст.

1. Гершкович Я. П. «Аномальний» комплекс заключного періоду пізнього бронзового віку з Північного Причорномор'я / Я. П. Гершкович, С. М. Разумов // Взаємозв'язки культур епох бронзи та раннього заліза на території Центральної та Східної Європи. Збірка наукових праць на пошану Л. І. Крушельницької. – Львів, 2009. – С. 132–139.
2. Кеменцеи Т. Культура курганних погребений / Т. Кеменцеи // Археология Венгрии. – М., 1986. – С. 37–51.
3. Ванчугов В. П. Белозерские памятники в Северо-Западном Причерноморье / В. П. Ванчугов. – К., 1991. – 166 с.
4. Калмыков А. А. Погребение из могильника Золоторевка и некоторые вопросы генезиса черногорской культуры / А. А. Калмыков, В. В. Потапов // Старожитності Степового Причорномор'я та Криму. – 2004. – Т. 11. – С. 104–109.
5. Гершкович Я. П. Вказ. праця. – С. 137–139, рис. 1; 2, А; 3.
6. Ванчугов В. П. Вказ. праця. – С. 124–125, рис. 40.
7. Отрощенко В. В. Проблеми періодизації культур середньої та пізньої бронзи півдня Східної Європи (культурно-стратиграфічні зіставлення) / В. В. Отрощенко. – К., 2001. – С. 184–185, мал. 36.
8. Клочко В. І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000 – 900 рр. до Р. Х.) / В. І. Клочко. – К., 2006. – С. 147, рис. 67, 7.
9. Гершкович Я. П. Вказ. праця. – С. 134.
10. Klochko V. I. Weaponry of Socie of the Northern Pontic culture circle: 5000-700 BC / V. I. Klochko. – Poznan, 2001 (Baltic-Pontic Studies, Vol. 10). – P. 177–179, fig. 71, 6–7; Клочко В. І. Вказ. праця. – С. 147, рис. 67, 6–7.

11. Гершкович Я. П., Разумов С. М. Вказ. праця / Я. П. Гершкович, С. М. Разумов – С. 134.
12. Там само... – С. 134.
13. Давня історія України : в 3 т. – К., 1998. – Т. 2. – С. 5 і далі; Археологія України. Курс лекцій. – К., 2005. – С. 204 і далі; Махортых С. В. Культура та історія киммерійців Північного Причорномор'я : автореф. дис. ... докт. іст. наук. – К. : ІА НАНУ, 2008. – С. 1 і далі.
14. Отрошенко В. В. Особенности погребений черногоровской группы: тез. докл. областной конф. «Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья» / В. В. Отрошенко. – Запорожье, 1989. – 1. – С. 111–112.
15. Дубовская О. Р. Вопросы сложения инвентарного комплекса черногоровской культуры / О. Р. Дубовская // Археологический альманах. – Донецк, 1993. – № 2. – С. 137.
16. Отрошенко В. В. Проблеми періодизації... – С. 282, рис. 36, 1.
17. Махортых С. В. Культурные контакты населения Северного Причерноморья и Центральной Европы в киммерийскую эпоху / С. В. Махортых. – К., 2003. – С. 37–38, рис. 21, 3.
18. Гершкович Я. П. Вказ. праця. – С. 132–133.
19. Там само... – С. 132–133.
20. Кеменцей Т. Вказ. праця. – С. 45, рис. 14, 1, 4, 9.
21. Кеменцей Т. Культура Пилинь / Т. Кеменцей // Археологія Венгрии. – М., 1986. – С. 74–78, рис. 26, 1–5, 8, 10–11, 14–18.
22. Кеменцей Т. Культура курганных... – Рис. 14, 17–19; Кеменцей Т. Культура Пилинь... – Рис. 26, 5, 10.
23. Кеменцей Т. Культура Пилинь... – С. 81, рис. 25, 43.
24. Бровендер Ю. М. Степановский тип памятников бережноско-маевской срубной культуры / Ю. М. Бровендер // Проблемы археологии Поднпров'я. – 2000. – Вып. 3. – С. 131, рис. 4, 48–49.
25. Калмыков А. А. Вказ. праця. – С. 105, рис. 1, 5.
26. Гершкович Я. П. Вказ. праця. – С. 135.
27. Калмыков А. А. Вказ. праця. – С. 104.
28. Махортых С. В. Киммерийцы Северного Причерноморья / С. В. Махортых. – К. : Шлях, 2005. – С. 80, рис. 24, 16–17.
29. Ключко В. І. Вказ. праця. – С. 147.
30. Ванчугов В. П. Вказ. праця. – С. 125.
31. Kovács T. The Bronze Age in Hungary / T. Kovács. – Budapest : Corvina Press, 1977. – P. 40–41, fig. 18.
32. Кобаль Й. Бронзовий скарб із с. Завадка Воловецького р-ну Закарпатської обл. До проблеми стародавніх шляхів сполучень через гірські перевали Українських Карпат / Й. Кобаль // Пам'ятки гальштагського періоду в межиріччі Вісли, Дністра і Прип'яті. – К. : Наук. думка, 1993. – С. 124–125, рис. 68, 1.
33. Посредников В. А. К вопросу об обряде кремации у срубных племен Донбасса / В. А. Посредников, Д. П. Кравец // Донецкий археологический сборник. – 1992. – Вып. 1. – С. 48, рис. 1, 3.
34. Черняков И. Т. К истории развития вооружения II тыс. до н. э. в Юго-Восточной Европе и Средиземноморье / И. Т. Черняков // Карпати в давнину. – Сагратика – Карпатика. – Ужгород, 2002. – Вып. 15. – С. 40–41, рис. 3, 6, 10–28.
35. Шмаглий Н. М. Курганы степной части междуречья Дуная и Днестра (1964–1966) / Н. М. Шмаглий, И. Т. Черняков // Материалы по археологии Северного Причерноморья. – Одесса, 1970. – Вып. 6. – С. 54–56, рис. 41–42.
36. Свешников И. К. Богатые погребения комаровской культуры у с. Иванья Ровенской области / И. К. Свешников // Советская археология. – 1968. – № 2. – С. 164–165, рис. 3 / IV–VI.
37. Посредников В. А. Вказ. праця. – С. 47–48, рис. 1, 1–3.
38. Гершкович Я. П. Вказ. праця. – С. 137, рис. 1, 2.
39. Литвиненко Р. О. Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток) : автореф. дис. ... докт. іст. наук. – К. : ІА НАНУ, 2009. – С. 7.
40. Буйнов Ю. В. Грунтовой могильник срубной культуры у с. Червоный Шлях на Харьковщине / Ю. В. Буйнов // История и археология Слободской Украины. – Харьков, 1992. – С. 92; Буйнов Ю. В. Грунтовой могильник позднего бронзового века Червоный Шлях-1 в бассейне Северского Донца / Ю. В. Буйнов, А. К. Дегтярь // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. – № 701. – Історія. – Харків, 2005. – Вып. 37. – С. 114–115, рис. 3, 7.
41. Отрошенко В. В. Проблеми періодизації... – С. 184–185.
42. Буйнов Ю. В. Грунтовой могильник... – С. 114.
43. Гершкович Я. П. Вказ. праця. – С. 135.
44. Литвиненко Р. О. Культурне коло Бабине (за матеріалами поховальних пам'яток) : автореф. дис. ... докт. іст. наук. – К., 2009. – С. 7.
45. Отрошенко В. В. Особенности погребений... – С. 112.
46. Махортых С. В. Киммерийцы... – С. 65.
47. Разумов С. М. Крем'яні вироби населення Надчорномор'я доби ранньої та середньої бронзи (за матеріалами поховань) : автореф. дис. ... канд. іст. наук / С. М. Разумов. – К., 2010. – С. 4.
48. Sandars N. K. The Sea Peoples. Warriors of the Ancient Mediterranean / N. K. Sandars. – London, 1978; Ключко В. І. «Народи моря» та Північне Причорномор'я / В. І. Ключко // Археологія. – 1990. – № 1. – С. 10–17; Черняков И. Т. Вказ. праця. – С. 50–53; Cieszewska Ju. “Ludy Morza” na tle przeobrażeń kulturowych w strefie pontyjsko-balkanskiej w 2 połowie II tys. p.n.e. / Ju. Cieszewska. – Praca doktorska. – Poznan, 2010. – S. 46–50.
49. Кобаль Й. В. Зв'язки населення Північного Причорномор'я з Карпатським басейном в епоху пізньої бронзи: автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 1997. – С. 18–20.
50. Magyar régészet az ezredfordulón. – Budapest, 2003 (синхроністична таблиця).
51. Гершкович Я. П. Вказ. праця. – С. 135.

V. Otroshchenko

THOUGHTS ABOUT ONE “ANORMAL” TEXT

Paper deals with detailed analysis of incorrect attempt to reevaluate the age of well known Late Bronze Age burial complex 6 of Velyka Volodymyrivka Mound, Yakymivs'ki district of Zaporizhia region, as essentially more younger as commonly accepted. Paper also contains the critic of technical mistakes and methodical dismissing of Ya. P. Gershkovich and S. M. Razumov' text.

Keywords: the Grate Volodimirivs'ka Mound, Late Bronze Age, “Sea Peoples”.